

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शम्सेर ज.ब.रा.
फैसला

०७०-सी-०४९४

मुद्दा:- मिलापत्र वदर

जिल्ला रौतहट गा.वि.स. पचरुखी वडा नं. ८ बस्ने सुकदेव राय यादव .....१ पुनरावेदक
ऐ.ऐ. बस्ने लाल बाबु महतो .....१ प्रतिवादी

विरुद्ध

जिल्ला रौतहट गा.वि.स. पचरुखी वडा नं. ६ बस्ने दुखियादेवी .....१ प्रत्यर्थी
वादी

शुरु फैसला गर्ने:-

मा.जि.न्या.श्री मेदिनीप्रसाद पौडेल
रौतहट जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
मा.न्या.श्री बमकुमार श्रेष्ठ
पुनरावेदन अदालत हेटौँडा

पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०७०।३।९ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदन परी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको
संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

विपक्षी प्रतिवादीको नाम दर्ताको जिल्ला रौतहट गा.वि.स. पचरुखी वार्ड नं.९
कि.नं.६४ को फोड भै कायम कि.नं. ५५५ को ज.बि. ०-४-५ को सम्बन्धमा २०६५

सालमा विपक्षी सुकदेवले अवैध मोही लगत कट्टा मुद्दा र २०६६ साल जेष्ठमा मैले मोही नामसारीको मुद्दा भूमिसुधार कार्यालय, रौतहटमा दायर गरेको थिएँ। सो मुद्दाहरूको अन्तिम टुंगो नलाग्दै २०६६।३।१५ गते मैले जोतकोड गरी धानवाली लगाएकोमा सोही जग्गामा लालबाबु महतोले २०६६।४।१५ देखि १८ गतेसम्म माटो काटी जग्गाको मोल उब्जा घट्ने कार्य गरेको भन्ने झुठा बेहोराको फिराद मिति २०६६।५।९ मा दर्ता गराई प्रतिउत्तरसमेत फिराउन लगाई मोही लगत कट्टा हुने गरी मिलापत्र गरी मलाई अन्याय हुने कार्य भएको छ । उक्त जग्गा बाहेक मेरो आयआर्जनको अन्य श्रोत छैन । मैले दर्ता गराएको मोही नामसारी मुद्दामा असर पार्ने तथा मोही जग्गामा म मोहीको आधा हक सुरक्षित भै सकेको अवस्थामा मोही हकबाट बंचित गरी अन्यायपूर्ण कार्य गरेकोले सो मिलापत्रलाई बदर गरीपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको फिरादपत्र ।

दावीको जग्गाको मोही वादीको पति भिखर महतो भएको र निज भिखर महतो मिति २०६१।८।७ मा परलोक हुनु भएकोले वादी दुखियादेविलाई मोहीमा नपत्याई भिखरको छोरा लालबाबु महतोलाई मोहीमा पत्याई निजले नै मोहीको हैसियतले जोती कमाई कुतसमेत बुझाउँदै आउनु भएको थियो । २०६६ सालको धानवाली लगाउन जोतकोड गर्नुपर्नेमा नगरी २०६६।४।१५ देखि माटो काटी मोल उब्जा घट्ने काम गरेकोले मोही निस्कासन मुद्दा दिएको थिएँ । जग्गाधनीले म लालबाबु महतोलाई मोहीमा पत्याएको हुँदा जोती कमाई आएकोमा माटो आवश्यक भएकोले उक्त जग्गाको माटो खनी लगेको हो । म लालबाबुले मोही वापतमा पाउने आधा रकम घरसारमा नै लिई मोही निस्कासन हुने गरी मिति २०६६।५।११ गते मिलापत्र भएको छ । विपक्षी वादीलाई मोहीमा नपत्याएकोले प्रस्तुत मुद्दा दिने हकद्वैता नै नरहेकोले खारेज गरी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादीद्वय सुकदेव राय र लालबाबु महतो कोईरीको संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र ।

वादीको साक्षी रामबाबु भण्डारी र प्रतिवादीहरूको साक्षी अवध रायसमेत जना २ ले गरेको बकपत्र ।

लालबाबु महतोलाई जग्गाधनीले मोही पत्याएको आधारमा मोही निस्कासन हुने गरी मिति २०६६।५।११ मा भएको मिलापत्र बदर गरीपाउँ भन्ने दावी पुग्न सक्दैन

भन्नेसमेत बेहोराको रौतहट जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।३।२० मा भएको फैसला।

विपक्षी सुकदेव रायले मेरो पति भिखर महतोलाई अवैध मोहीको संज्ञा दिई दायर गरेको अवैध मोही लगत कट्टा मुद्दा तथा विपक्षीउपर मैले दायर गरेको मोही नामसारी मुद्दाहरुको टुङ्गो नलाग्दै कानूनबमोजिम मोही पत्याउने कार्य नै नभएको अवस्थामा मोही पत्याएको भनी लिएको आधार गैरकानूनी छ । मोही लागेको जग्गामा मोहीको आधा हक कानूनले सुरक्षित गरी दिएको हुन्छ । म अवला नारीको हक मार्ने उद्देश्यले गरिएको मिलापत्र वदरभागी छ । सुरु रौतहट जिल्ला अदालतबाट कानून र प्रमाणको बिलकुल सम्मान नगरी कानूनविपरित फैसला हुन गएकोले सो फैसलालाई वदर गरी दावीबमोजिम इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी दुखियादेवीले पुनरावेदन अदालत हेटौडामा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

यसै लगाउको वादी सुकदेवराय यादव र प्रतिवादी लालबाबु महतो कोइरीबिच मिति २०६६।५।११ मा मिलापत्र भएको मोही निष्कासन मुद्दाको मिसिल प्रमाणको लागी रौतहट जिल्ला अदालतबाट झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०६८।९।११ को आदेश।

यिनै प्रतिवादी सुकदेव राय यादवले २०६१ सालमा नै परलोक भै सकेका मोही भिखर महतो कोइरीउपर मिति २०६५।३।६ मा अवैध मोही लगत कट्टा गरीपाउँ भनी भूमिसुधार कार्यालय, रौतहटमा दायर गरेको मुद्दा कारवाहीयुक्त रहेकै अवस्थामा मोहीको कान्छो छोरा लालबाबुउपर रौतहट जिल्ला अदालतमा मिति २०६६।५।९ मा मोही निष्कासन गरीपाउँ भनी फिराद गरी मिति २०६६।५।११ मा मोही निष्कासन हुने गरी मिलापत्र भएको देखिएको र अघिबाट भिखर महतो कोइरीउपर दायर भएको अवैध मोही लगत कट्टा मुद्दामा दावी खारेज हुने ठहर्‍याई मिति २०६६।१२।१७ मा फैसला भएको देखिएको परिप्रेक्ष्यमा उक्त मिति २०६६।५।११ को मिलापत्र वदर गरीपाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई सुरु रौतहट जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला प्रमाण मुल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्नसक्ने देखिँदा अ.वं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम छलफलको लागी प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौडाको मिति २०६९।१०।७ को आदेश।

जग्गाधनीले समान हकका उत्तराधिकारी मध्ये जसलाई पत्याउँछ त्यही व्यक्ति हकदार हुने भएपछि मैले हक पाउने भन्ने वादीले दावी गर्ने हकद्वैता वादीसँग नरहने प्रष्ट अवस्था हुँदा वादीको मिलापत्र वदरको दावी नपुग्ने गरी भएको फैसला सदर कायम होस् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रत्यर्थी सुकदेवराय यादव समेतको लिखित प्रतिवाद।

विवाद मोही हक सम्बन्धको हो । मोही नामसारी गरीपाउँ भनी दावी परेपछि जग्गाधनीलाई मोही रोजाएपछि त्यसको प्रकृया पुरा हुने हो । प्रस्तुत मुद्दामा सो अनुसारको कुनै प्रकृया नअपनाई बरू पहिले परिरहेको मुद्दामा हुने निर्णयहरूलाई असर पार्ने गरी मिति २०६६।५।९ मा फिराद दिई २०६६।५।११ मै वादीलाई जानकारी नगराई मिलापत्र गरेको देखिँदा कानून र न्यायको दृष्टिमा ती कामकारवाही तथा निर्णय एवं मिलापत्र मिलेको देखिन नआएकोले मिति २०६६।५।११ को उक्त मिलापत्र वदर हुने ठहर्छ । वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्न्याई रौतहट जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।३।२० मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०७०।३।९ को फैसला।

मोही भिखर महतोको हकदारमा श्रीमती दुखियादेवी तथा दुई छोरा नारायण महतो र लालबाबु महतो रहेका छन् । मोहीको मृत्युपछि मोही रोज्न पाउने अधिकार जग्गाधनीलाई हुन्छ । भिखरको मृत्युपछि छोरा लालबाबु महतोले जग्गा जोतकोड गरी कमाइ आउनुभएको छ । लालबाबु महतोले जग्गा जोतकोड गरी कमाई आएकोले मोही हकवापतको रकम लिईदिइ मिलापत्र भएको हो । भिखर महतोउपर अवैध मोही लगत कट्टा मुद्दा दायर भएकै आधारमा निज मोहीको मृत्युपछि यी वादीलाई मोही पत्याएको अर्थ गर्न मिल्दैन । भूमिसुधार ऐन, २०२१ को दफा २६ अन्तर्गत मोहीको छोरा मध्ये लालबाबु महतोलाई मोही पत्याएको र निजले मोहीको भागवापत रकम लिई मिलापत्र गरेकोमा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले स्वेच्छिक रूपले गलत व्याख्या गरी भएको फैसला त्रुटीपूर्ण हुँदा वदर गरी सुरु फैसला सदर गरीपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी सुकदेवराय यादव र लालबाबु महतोले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनपत्र सहितका मिसिल अध्ययन गरियो । जिल्ला रौतहट गा.वि.स. पचरुखी वडा नं. ९ कि.नं. ६४ को जग्गा फोड भै कायम कि.नं. ५५५ को ज.बि. ०-४-५ जग्गाको मोही नामसारी गरीपाउँ भनी भूमिसुधार कार्यालय रौतहटमा दर्ता गराएको

मुद्दामा असर पर्ने गरी विपक्षीहरूले गरेको मिलापत्र वदर गरीपाउँ भन्ने मुख्य फिराद दावी रहेको पाइन्छ । मोही हकको हिस्सावापत पाउने आधा रकम घरसारमा नै लिई मोही भिखर महतोको नाउँको मोही निस्कासन हुने गरी २०६६।५।११ मा मिलापत्र भएको हो, उक्त मिलापत्र वदर हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रहेको देखिन्छ । सुरु रौतहट जिल्ला अदालतबाट वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई भएको फैसलालाई उल्टी गरी मिलापत्र वदर हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसलाउपर चित्त नबुझाई प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ । यही तथ्यको रोहमा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन तथा पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्ने, नपुग्ने के रहेछ ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा दावीको जग्गाको मोही भिखर महतो भएको र निजको हकदारमा श्रीमती दुखियादेवी महतो र दुइ छोरा नारायण महतो र लालबाबु महतो भएको तथ्यमा विवाद रहेको देखिएन । मोही भिखर महतोको मृत्यु मिति २०६१।८।७ मा भएको भन्ने मिसिलसंलग्न रहेको मृत्युदर्ता प्रमाणपत्रको छायाँप्रतिबाट देखिन आएको हुँदा सो तथ्यमा पनि विवाद रहने अवस्था भएन ।

मिति २०६५।३।६ मा सुकदेवराय यादवले भिखर महतो कोइरीउपर मोही लगत कट्टा मुद्दा र मिति २०६६।३।३ गते दुखियादेवीले सुकदेवराय यादवउपर मोही नामसारी गरीपाउँ भन्ने मुद्दा दायर गरेको देखिन्छ । भुमिसुधार कार्यालय रौतहटमा दायर भएका ती मुद्दाहरू विचाराधिन रहेकै अवस्थामा सुकदेवराय यादवले भिखर महतोको छोरा लालबाबु महतोउपर मिति २०६६।५।९ गते रौतहट जिल्ला अदालतमा मोही निस्कासन मुद्दा दिएकोमा उक्त मोही निस्कासन मुद्दामा मिति २०६६।५।११ मा दुई दिन भित्रै घरसारमा रकम लिइदिइ मोही निस्कासन हुने गरी मिलापत्र भएको देखिन्छ । सोही मिलापत्र वदर गरी पाउन प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको हो ।

मोही परलोक भए पछि मोहियानी हक कस्को नाममा नामसारी हुने हो भन्ने सम्बन्धमा भूमीसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) मा मोहीले कमाइ आएको जग्गामा निजको हक निजपछि निजको एकासगोलका पति, पत्नी, छोरा, छोरी, आमा, बाबु, धर्मपुत्र, धर्मपुत्री, छोरा बुहारी, नाति, नातिनी बुहारी, दाजु, भाइ वा दिदी बहिनीहरू मध्ये जग्गावालाले पत्याएको व्यक्तिलाई प्राप्त हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

मोही भिखर महतोको एक पत्नी र दुई छोरा भएकोले साधारण अवस्थामा जग्गा धनि सुकदेव राय यादवले ती तीन मध्ये जसलाई मोही रोज्ने हो उसैले मोहीयानी हक पाउने हुन्छ । साधारण अवस्थामा जग्गा धनिले मोही रोज्न पाउने हक प्रयोग गर्न पाउने हुन्छ । तर, प्रस्तुत मुद्दामा मोही रोजाई पाउँ वा मोही रोज्ने काम भई भिखर महतोको मोहीयानी निजको छोरा लालबाबु महतोको नाममा नामसारी भई सकेको अवस्था देखिएको छैन । मोही रोज्ने रोजाउने कार्य र नामसारी गर्ने कार्य कृत्यासिल भएको अवस्थामा जग्गा धनिले उक्त मोहि रोज्न पाउने हक प्रयोग गर्न पाउने हुन्छ । मोही मरेपछि भूमीसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) मा उल्लेखित परलोक भएको मोहीको नाता पर्ने व्यक्तिहरु बीच यस्को वा उस्को, कस्को नाममा नामसारी हुनुपर्ने हो भन्ने विवाद उत्पन्न भएको अवस्थामा मात्र जग्गा धनिले मोही रोज्न पाउने हकले प्राथमिकता पाउने हुन्छ । तर दिवङ्गत मोहीको पत्नीले मोही नामसारी गरिपाउँ भनि निवेदन दिई कारबाही चलीरहकोमा जग्गा धनिले मोही नै हटाउने नियतले मोहीको कुनै एउटा छोरासँग मुद्दा लिनु दिनु गरी मोही हक छोड्ने छोडाउने कार्य भएको अवस्थामा मोही नामसारीको प्रयोजनार्थ मोही रोजाउने कार्य कृत्याशिल भएको छ भन्न मिलेन । तसर्थ मोही रोज्ने, रोजाउने कार्य नै प्रारम्भ नभएको अवस्थामा मोहि रोज्न पाउने हक जग्गा धनिको थियो भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

प्रतिवादी जग्गा धनीको नियत नै मोही लगत कट्टा गर्नु रहेको देखिन्छ । प्रतिवादी जग्गाधनि सुकदेव राय यादवले एकै पटक भिखर महतोलाई अबैध मोहीको संज्ञा दिई २०६१ सालमा नै मृत्यु भइसकेका व्यक्तिउपर चार वर्षपछि मिति २०६५।३।६ मा मोही लगत कट्टा मुद्दा दिएको देखिन्छ । यसरी मरिसकेको मोहीलाई नालेश गरे पनि उक्त मुद्दाबाट कानूनबमोजिम विवादको समाधान गर्नु पर्ने हुन्थ्यो । तथापि मोही भिखर महतोको पत्नि दुखियादेवीले सुकदेव राय यादव विरुद्ध मिति २०६६।३।३ मा भूमिसुधार कार्यालय रौतहटमा मोही नामसारीमा मुद्दा दायर गरेको देखिन्छ । सोही मुद्दामा जग्गा धनिले मोही अर्कैलाई रोज्ने कुरा गरी सोही मुद्दाबाट पनि विवादको अन्त गर्नुपर्ने हुन्थ्यो । तर, अड्डामा मोहियानी हकको विवाद विचाराधिन अवस्थामै रहेकोमा सोलाई प्रतिकूल प्रभाव पार्नेगरी उक्त मुद्दाको अन्जाम विचार गरी मोहि पत्याउने काम हुनुपुर्व नै मोहीको छोरा लालबाबु महतोलाई मिति २०६६।५।९ मा मोहि निस्काशनको मुद्दा गरी दुई दिन भित्रै प्रतिउत्तर पारी मिलापत्रसमेत मिति २०६६।५।११ मा गरेको

देखिंदा प्रतिवादी जग्गा धनिले सुरुदेखि नै सहि मनसायले नालेस गरेका रहेछन् भन्न मिलेन । जग्गा धनिको उक्त व्यवहारबाट निजको नियत नै जसरी जे गरेर भए पनि मोही लगत कट्टा गराउने बढिनयत भएको देखिन आयो ।

अघि परेको मुद्दाहरु बिचाराधिन रहेकै अवस्थामा दुखियादेवीलाई जानकारी नै नगराई प्रतिवादीहरुले एकापसमा मुद्दा गरी दुई दिन भित्रै मिलापत्र गरेको अवस्था छ । दुखियादेवीको मोही नामसारीमा मुद्दा पर्दापदैँ निजलाई थाहा पत्ता नै नदिई मोही हक छोडी छोडाई वादीको दाबीलाई प्रतिकूल प्रभाव पारी दुई दिन भित्र गरिएको मिलापत्रबाट प्रतिवादीहरुले कृतिम मुद्दा खडा गरी वादीको हक मेट्ने कार्य गरेको देखिन आएको छ । यसरी एकाको हकको निमित्त नालेस गरी मुद्दा चल्दा चल्दैको अवस्थामा आर्कोले आफ्नो गफलतको व्यक्तिसँग मिली मुद्दा लिनु दिनु गरेको देखिन आएको अवस्थामा पहिलेको मुद्दाबाट कायम हुने हकलाई प्रतिकूल असर पारी त्यस्तो पछिल्लो मुद्दामा गरिएको मिलापत्र कायम हुन सक्ने अवस्था रहदैन ।

मुलुकी ऐन, अ.बं. ८६ नं. बमोजिम मिलापत्र भएका मुद्दामा अर्काको समेत हक जाने रहेछ भने जसको हक जानेछ त्यसैले थाहा पाएको पैतिस दिनभित्र नालिस दिए ईन्साफ गरिदिनुपर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । प्रस्तुत मुद्दामा कानूनको म्यादभीत्र नै आफ्नो हक जाने गरी विपक्षीहरुबीच भएको मिलापत्र वदर गरी पाउन वादी दुखियादेविले मुद्दा दायर गरेको अवस्था छ । वादीले दायर गरेको मुद्दालाई प्रतिकूल असर पार्नेगरी प्रतिवादीहरुले मिलेमतो गरी छुट्टै आपसमा मुद्दा लिनुदिनु गरी दुई दिनभित्र मोही निस्कासन हुने गरी भएको मिलापत्र कानूनसम्मत रहेको भनी मात्र मिल्ने देखिन आएन । तसर्थ उक्त मिलापत्र मुलुकी ऐन, अ.बं. ८६ नं. अनुरूप वदर हुने नै देखिन आयो ।

अतः उपरोक्त विवेचित आधार कारणहरुबाट अदालतमा विचाराधिनयुक्त अवस्थामा रहेको मुद्दामा असर पर्नेगरी पछाडी मुद्दा दायर भई मोही निस्कासन हुनेगरी भएको मिलापत्र कानूनबमोजिमको देखिन नआएको हुँदा मिलापत्र वदर गर्नुपर्नेमा वादी दाबी नपुग्ने गरी सुरु रौतहट जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।३।२० मा भएको फैसला उल्टी गरी मिलापत्र वदर हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०७०।३।९ को फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको

पुनरावेदन जिकीर पुग्न सकदैँन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनू ।

न्यायाधीश

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत:- मीना गुरुङ

कम्प्युटर गर्ने:- सबिना अधिकारी

इति सम्वत् २०७२ साल भाद्र ११ गते रोज ६ शुभम् .....